

UTÓSZÓ

1. *Mi és mire jó a közmondás?*

A közmondás mondatnyi terjedelmű, egy nagyobb közösség körében általánosan ismert, erkölcsi kérdéseket taglaló vagy különféle élethelyzetekre alkalmazható, szájhagyomány útján terjedő, könnyen megjegyezhető kifejezés. Gyakran tartalmaz rímet, alliterációt, asszonáncot, szóképet és párhuzamos szerkesztésmódot.

Minden közmondás egyéni tapasztalatot rögzít általánosított formában. Idővel az egyetlen ember szájából elhangzott megalapítás – mivel a közösség tapasztalatát fejezi ki – közkinccsé lesz, s attól függően, hogy miként alakul a sorsa, válik általánosan (országosan) elterjedtté, illetve nép- vagy tájnyelvvé. A közmondás a legtöbb nép szóbeli költészetének egyik leggazdagabb műfaja, melynek használata nem csupán egyetlen társadalmi osztályhoz, réteghez vagy csoporthoz kötődik.

Az iménti definícióban említett kifejezőeszközök egyértelműen mutatják, hogy a közmondás vérségi kapcsolatban áll a költészettel. Noha minden kutatás alapföltétele a kutatás tárgyának pontos megjelölése, mindmáig nincs a szakirodalomban a közmondásra nemzetközileg elfogadott meghatározás. Ennek az a magyarázata, hogy egyrészt fölöttébb változatos műfaj, s ezért gyakoriak az átmeneti típusok, a nehezen besorolható esetek – ez kizárja az éles választóvonalak meghúzását. Ezt a nehézséget az egymást keresztező, jelentéstani-mondattani szemléletű megközelítések sem képesek áthidalni. Másrészt, a közmondáskutatás (parömiológia)¹ több tudomány határterületén fekszik, és különböző szempontok szerint vizsgálja a közmondást a nyelvész, a néprajzos és a művelődéstörténész. Harmadrészt, hagyományaitól függően minden nép eltérő szerkezetű és tartalmú kifejezéseket sorol a közmondás fogalma alá.

¹ Szavunk a német *Parömiologie* (< görög *παροιμία* 'közmondás, velősmondás, szólás, példabeszéd') átvétele.

Akadnak kutatók, akik a terminológiai bizonytalanság hatására megkülönböztetnek *igazi* és *hamis* közmondásokat, e második csoportba véve a szóláshasonlatokat, a szólásidézeteket (epikus proverbiumokat),² az aranyköpéseket és az eufemizmusokat³ (Brunvand 1978: 52). A magyar folkloristák a *parömium* elnevezéssel élnek, a *proverbium*⁴ pedig a szólás és a közmondás összefoglaló neveként használatos munkásságukban. A nyelvészeti-frazeológiai szakirodalomban általában a *proverbium* a *közmondás* szinonimája, utószavunkban mi is ebben az értelemben használjuk. Egy XIV. századi németországi jogi dokumentum ezt tanácsolja az ügyvédeknek: „Bármikor, ha közmondást használhatsz, tedd meg, mivel a parasztok szeretik, ha a közmondások szellemében hoznak felettük ítéletet” (Taylor 1962: 87).

Ehhez hasonló az afrikai közmondás szerepe napjainkban is. A közmondás az adott nyugat-afrikai társadalomban komoly tekintélynek örvend. Gyakori alkotóelemei a közmondások a meséknek, krónikáknak és eposzoknak. A kongói nyandák epikus költészetének szerves része a közmondás, találós kérdés, ima, varázsigé, állatmese és politikai rendelkezés. Kritikus helyzetekben a jól megválasztott közmondás perdöntő is lehet, hozzájárulhat a viták rendezéséhez. Az idősek által az ifjabbak oktatására használt érzékletes közmondásra illendő közmondással válaszolni: a proverbiumok tudása az ősök tiszteletével, a múlt ismeretével egyenlő. Afrika népeinek ruhadarabjain, dobjain, edényein, arany mérlegsúlyain sűrűn találunk közmondás-illusztrációkat vagy -utalásokat. Nigériában a tömegközlekedési eszközöket gyakran díszítik nemcsak hirdetésekkel, vallási tanításokkal, humoros feliratokkal, családtagoknak szóló köszönet-nyilvánításokkal, hanem közmondásokkal is. Ezzel

² Angolul a nevük 1839 óta *wellerism* (magyarul latinos formában *wellerizmus*). Charles Dickens (1812–1870) PICKWICK KLUB (1837) című regényének egyik alakjáról, Samuel Wellerről, aki sok efféle kifejezést használt. Könnyen rájuk ismerhetünk a *mondta X. Y. betoldásról*.

³ Eufemizmus (< görög *εὐφημία* '1. rosszat jelentő szavaktól való tartózkodás 2. enyhítő kifejezés használata'): sértő, illetlen vagy annak érzett szó vagy kifejezése helyettesítése körülírással.

⁴ Latin *proverbium* 'közmondás'.

szemben Európában a beszédét proverbiumokkal megtűzdelő személyt önállótlannak vélhetik, aki képtelen a gondolatait egyéni formában, saját szavaival kifejezni. Távol-Keleten a közmondásokkal tarkított megnyilatkozás tiszteletet kelt: az előadó, a szónok műveltségét mutatja. Madagaszkár szigetén a *lamba hoany*, a sokfunkciós, négyszögletű kendő mindenki viselete, de főleg a nőké. Melegben szoknya, hűvösebb időben sálként tekerik a nyakukra, s nagy hidegben a végét a fejükre terítik; drágább ruhák előtt köténynek használják, s benne viszik hátukon a csecsemőt is. Ha nincs rá szükség, kötélle csavarják és a derekuk köré kötik. Mindegyik alsó részében valamilyen szöveg, gyakran közmondás látható (Green 2003).

1.2. Közmondások és művészet

A proverbiumok világszerte meghihlették a művészeket. Idősb Pieter Brueghel (1520–1569) NÉMETALFÖLDI KÖZMONDÁSOK (1559) című festményén 126 ábrázolásban szerepelnek a legfontosabb emberi gyarlóságokat bemutató szólások, s a hollandiai templomok kórusülésein gyakoriak a közmondás- és szólás-illusztrációk (Voigt 1985). Francisco Goya (1746–1828) KÖZMONDÁSOK (1824) címen 22 rézkarcot szentelt ennek a tárgykörnek.

Japánban a proverbiumoknak inkább a tréfás-szatirikus, semmint erkölcsnemesítő vonására helyezték a hangsúlyt. Kó Rjuko (?–1858) egy 6,5 méteres tekercsképen 48 japán közmondást festett meg, s Utagava Kunijosi (1798–1861) kártyalapon adott ki 50 japán közmondást (vö. Mori 2015).

2. Az adatok elrendezése

Minden szótár, lexikon és enciklopédia használhatóságát a benne foglalt információ csoportosítása, az adatok kikereshetőségének módja – bonyolultsága vagy egyszerűsége – szabja meg. Az adatok elrendezésében két alapvető elv uralkodik: az alfabetikus⁵ és a tematikus (fogalmi), amelyet általában alfabetikus mutató egészít ki. A XVII. századtól népszerűvé vált ábécérend

⁵ Ennek legkorábbi példája a 30 000 szócikket tartalmazó, X. századi, bizánci SZUDA-ENCIKLOPÉDIA.

ma már nyilvánvaló, azonban a korábbi évszázadokban a szerzők vagy szerkesztők még kénytelenek voltak elnézést kérni érte. Ezt tette Barthélemy d'Herbelot (1625–1695) az *ORIENTAL LIBRARY* [Keleti könyvtár] (1697) című, az iszlám világot bemutató kötetében, mentegetőzve, hogy az új módszer azért „nem okoz olyan nagy zavart, mint az ember gondolná” (idézi Burke 2000: 186). Az ismeretek korábbi hagyományos – témák szerinti, organikus vagy holisztikus – elrendezése másféle olvasói magatartást kíván. A középkori és reneszánsz enciklopédiákat elsősorban olvasásra szánták, míg az ábécérendbe erőltetett tudásanyag arra való, hogy gyorsan utánanézhessünk egy-egy érdeklődésünkre számot tartó adatnak.

3. Az ókori hagyomány

A nippuri ásatásokon (1889–1900) előkerült agyagtáblák 80%-a tartalmaz egy vagy több (maximum tíz) sumer közmondást. Mind az i. e. II. évezred első harmadában működő íródeák munkája. A szövegek az iskolai oktatás céljait szolgálták, s némelyik táblán matematikai feladványok is olvashatók. A közmondások ábécérendben követik egymást: például tizenegy az [uru] 'város', tíz a [šà] 'szív', nyolc pedig a [má] 'hajó' írásjegye alatt található. Némely gyűjteményeket párhuzamos akkád fordítással is elláttak, ezek képezték a későbbi akkád nyelvű válogatások alapját (vö. Gordon 1954). 1500 művet tartalmazó könyvtárában Assur-bán-apli (i. e. 668 – 631 k.) asszír uralkodó közmondás- és meseválogatásokat is őrzött.

Hésziodosz (i. e. VIII–VII. század) görög epikus költő műveiben már találunk proverbiumokat. Az i. e. IV. század végén Arisztotelész (i. e. 384–322), majd a sztoikusok kezdték antológikba gyűjteni őket. Azonban a kiadásuk egészen 1839-ig váratott magára. *CORPUS PAROEMIOGRAPHORUM GRAECORUM* [Görög paroimiográfusok korpusza] címen 1839-ben, Göttingenben jelentek meg.

Bár a rómaiak sok mindenben a görögökről vettek példát, a közmondásgyűjtést nem tekintették követésre érdemesnek. Tudunk arról, hogy Julius Caesar (i. e. 100–44) ifjúkorában „írt néhány művet, mint például: *HERCULES DICŚÉRETÉT*, *OEDIPUS TRAGÉDIÁJÁT* és *KÖZMONDÁSOK GYŰJTEMÉNYÉT*; azonban „Au-

gustus egy rövid és egyszerű levélben megtiltotta Pompeius Macernek, akit megbízott a könyvtárak igazgatásával, hogy ezeket a kis munkákat közrebocsássa” (Suetonius 1994: [56]).

4. A középkortól a XIX. századig

A közmondások gyűjtésének és kötetbe rendezésének virágkora a középkor.⁶ Ez egybeesett a könyvnyomtatás európai elterjedésével. 1477-ben jelent meg Angliában az első nyomtatott könyv, Anthony Wydeville (1440 k. – 1483) munkája *THE DICTES AND SAYINGS OF THE PHILOSOPHERS* [Bölcselők szállóigéi és mondásai] címen, amely görög, latin, francia és arab közmondásokat közölt.

Ma is becses forrás Rotterdami Erasmus (1469 k. – 1536) 1500-ban kiadott, 838 szócikket tartalmazó gyűjteménye,⁷ amely évszázadokra követendő példát jelentett Európa frazeológusainak, köztük az első magyar közmondásgyűjtemény összeállítójának, Baranyai Decsi Jánosnak (1560–1601), aki a hollandus könyvének 1574-es kiadását használta. Erasmus már nem csupán felsorolta a szállóigéket, közmondásokat és szavakat, hanem el is magyarázta, változataikat és párhuzamaikat ugyancsak bemutatva. Értelmezései rövidke megjegyzésektől a több oldalas esszéig terjednek. Önvallomásnak is beillik a *Herculei labores* [herkulesi munka] kifejezéshez fűzött gondolatso-
ra, amelyben az anyaggyűjtés nehézségeit ecseteli. Ezt írja: „ez

⁶ A nyugat-európai középkori közmondáskincs mintaszerű feldolgozása a *THESAURUS PROVERBIOURUM MEDII Aevi* [Középkori közmondások teaurusza], amely az 500–1500 közötti időszak klasszikus görög és latin közmondásai mellett felsorolja középkori latin, középkori görög, portugál, spanyol, katalán, provanszál, francia, olasz, óskandináv (főleg izlandi és dán, ritkábban svéd), angol, holland és német megfelelőiket is.

⁷ Eredetileg *ADAGIORUM COLLECTANEA* [Összegyűjtött bölcs mondások], majd második kiadásától fogva a szerzője átkeresztelte *ADAGIORUM CHILIADES* [Ezer bölcs mondás]-ra. Későbbi terjedelme már nem felelt meg a címének: a mondások száma időközben 4151-re szaporodott. Az utolsó lényeges kiegészítéseket Erasmus 1533-ban fűzte művéhez. A kínai frazeológiában a versidézetek, szállóigék és aforizmák együtt alkotják a szujü – 俗语 [súyü] ’köznyelvi kifejezés’ – kategóriáját.

nem egyetlen személyre vagy könyvtárra szabott munka volt [...] és befejeztem [...] csupán egy könyvtár segítségével. Ez természetesen az Aldus⁸ házában lévő bibliotéka volt, könyvekkel – mindenekelőtt görög nyelvűekkel – oly gazdagon és bőven felszerelve, mint akárhol másutt, mintha ez volna a forrás, amelyből a jó könyvtárak világszerte táplálkoznak és gyarapodnak” (Erasmus 2010: 1469 [1481. III. i. 1]).

Régen nem választották el egymástól a ma kisebb alcsoportokba sorolt szóbeli műfajokat (szólásokat, közmondásokat, szentenciákat, maximákat, szállóigéket), és gyakran egyazon művön belül ugyanarra több szakkifejezést is használtak. Erasmusnál az *adagium* párhuzamosan található a *proverbium* terminussal.

Erasmus az ókori műveltség terjesztését tűzte ki célul, s tevékenysége szépen példázza, hogy mily nagyra értékeli a reneszánsz ember a korábbi korszakok kultúráját. Más szempontból is fontos határkő a munkássága: az addig szájról szájra terjedő közmondás ettől kezdve már könyvről könyvre is terjedt, mivel a gyűjtemények szerzői mindig feldolgozták a korábbi szakirodalmat. A szóbeliségről az írásbeliségre való áttérés hosszadalmas folyamat eredményeként valósult meg, miáltal gyökeresen megváltozott a kommunikáció irama és minősége. Itt már az információátadás egy másfajta, a korábnál fejlettebb formájáról van szó.

Nem hiányoztak a parömiográfusok közül a kísérletező hajlamúak sem. Egyikük az új műfajt teremtő John Heywood (1497 k. – 1580 k.), aki nem csupán összegyűjtötte kora 600 angol közmondását (1546), hanem költeményekké szerkesztette őket. Akárcsak hazánkfia, Beniczky Péter (1603 k. – 1664), aki *MAGYAR RITHMUSOK* (1664, Nagyszombat) című verseskötetében istenes költeményein kívül „közönséges magyar példa-

⁸ Aldus Manutius (1449–1515), kora híres humanistája és nyomdásza mindvégig támogatta Erasmus munkáját: apósa házában szállásolta el, és rendelkezésére bocsátotta gazdag könyvtárát, amelyben Magyarországáról és Lengyelországból kapott kéziratokat is őrzött (vö. Erasmus 2010: 832 [1001. II. i. 1. Festina lente]).

beszédeket” szedett könnyed Balassi-strófába (vö. Beniczky 1675). Ismeretes a közmondásvers a török költészetben is.

John Ray (1627–1705) 1670-ben publikált *COLLECTION OF ENGLISH PROVERBS* [Angol közmondásgyűjtemény] című válogatása a korábbiakhoz képest hatalmas haladást jelentett. Ő az anyagot az első kulcsszó alapján rendezte el, tehát figyelmen kívül hagyta a névelőket és egyéb „fajsúlytalan” szavakat. S nemcsak a korábbi parömiológiai kiadványokat használta fel munkájában, hanem támaszkodott mások terepmunkájára is: az ország különböző részein élő ismerőseit és barátait kérte föl újabb közmondások felkutatására. Könyve szerkezetének tudatos megformálására utal a kötet alcíme is: „Kényelmes módon rendszerezve, hogy alkalomadtán bármelyiket gyorsan megtaláljuk.” Sajnos, az első kiadás újítását a későbbiek elvetették. Ray ugyanis a különböző betűkhöz tartozó közmondásokat megszámoztta, például az *A man cannot live by air* [Levegőből nem lehet megélni] az A8-as számot kapta, így bármikor könnyen idézhető. Ezt az elvet alkalmazza számos XX. századi kiadvány is.

Egészen a romantikáig a közmondások fontos szerepet töltenek be az irodalomban. Shakespeare (1564–1616) bőven merítette őket kora társalgási nyelvéből, s az ő műveiből is több száz szállóige kelt szárnyra az angolszász országokban, amelyeket az avoni hattyú munkásságát kevésbé ismerők közmondás gyanánt használnak.⁹ Hasonló a helyzet sok bibliai eredetű vagy ihletésű proverbiummal is. Zrínyi Miklós (1508 k. – 1566) ugyancsak előszeretettel alkalmazott írásában magyar, latin, olasz, török és spanyol közmondásokat, szólásokat (lásd Paczolyay 2019).

Külön drámai műfaj is sarjadt a közmondásokból: a XVII–XVIII. századi francia szalonokban terjedt el a *proverbe dramatique* [drámai közmondás], az általában egyfelvonásos színdarab, amely egy-egy közmondásra épült, és annak igazságát igyekezett bizonyítani. A XIX. századtól nőttön-nő a gyűjtemények száma, s maga a közmondás átalakul a tudományos vizsgálat (frazeológia, etnográfia) tárgyává.

⁹ Armstrong válogatása mintegy 3000 ismert és kevésbé ismert Shakespeare-idézetet közöl (Armstrong 2000).

5. A magyar közmondáshagyomány

Első magyar közmondásgyűjteményünk, az ADAGIORUM GRAECO-LATINO-UNGARICORUM CHILIADES QUINQUE [Öt ezer görög–latin–magyar közmondás]¹⁰ (Baranyai Decsi 1598) az európai parömiográfia szerves része. Anyagát Baranyai Decsi ezres (chilias), százas (centuria) és tízes (decas) csoportokra osztja, s ez utóbbin belül számozza a tételket. Az antik adagiumokat nem fordítással, hanem tartalmilag odaillő magyar megfelelő-vel világítja meg. Néha azonban eltér ettől: a középkorban igen népszerű *Pecunia obediunt omnia* [Mindenki enged a pénznek]¹¹ magyar megfelelőjeként ezt adja: 'Az ki nád között ül, szintén olyan sípot csinál, az minemút akar'¹² (1.3.3.1). Ez a *Wer im Rohr sitzt, hat gut Pfeifen schneiden* [Aki nád között ül, jó sípot vág] német közmondásnak felel meg. Előfordul magyar proverbium is a szerző fordításában: *Procul Buda claudo* 'Messze Buda sánta embernek' (2.5.3.3). Decsi XVI. századi nyelvállapotot rögzítő munkájából nemcsak a későbbi parömiológusok merítették kivétel nélkül, hanem a kétnyelvű és az értelmező szótárak szerkesztői is (lásd Paczolay 2001, 2004).

Kis-Viczay Péter ugyancsak az *adagium* szót használja 5349 szócikket feldolgozó, értékes gyűjteménye (1713) címében. A latin szerkezeteket egyetlen szóval (*szerencsés; sohanapján*), szókapcsolattal (*illetlen béfejezéssel élni; számárkodó szolgál*), szólással (*vederbül csöbörbe hágni; a cél mellett lótt el*), szóláshasonlattal (*olly sebes, mint a nyíl; mint a tekenyőben ingó víz, olyan*) és közmondással (*megholt a gyermek, oda a komaság; lassú víz partot mos*) fordítja. Külön értéke a kötetének, hogy a latin kifejezések értelmezéseként sok szabad szókapcsolatot is közöl. Számára a közmondások és a szólások a hagyományt, a nép szellemi kincsét alkotják. Nyelvi jelentőségüket méltatva szere-

¹⁰ A gyűjteményben csak 4795 tétel van, mivel a számozás néhol téves: az első chilias csak nyolc centuriából áll. • A szótár latin nyelvű előszavában a *proverbium* és a *paræmia* szakkifejezés is előfordul. • Lásd Paczolay 2001, 2004.

¹¹ Préd 10,19.

¹² A korabeli szövegeket a mai helyesírás szerint közöljük, de a jellegzetes egyéni vagy tájnyelvi szóhasználaton nem változtatunk. (B. J. A.)

pet szán nekik az iskolai oktatásban is. A betűrendben közölt, „különböző szerzőktől gyűjtött” latin adatok után nemegyszer két megfelelőt is ad, majd rövidítve jelzi a forrásukat is (például Publ. Syr. Publilius Syrus, Ci. Cicero).

Sajnos, számos értékes gyűjtemény mindmáig kiadatlan. Közük tartozik Kresznerics Ferencé, a VÁLOGATOTT KÖZ-MONDÁSOK, MELYEKET ÉGYBE SZEDNI KEZDETT 1791 ESZTENDŐTŰL FOGVA. E munka különleges értéke az, hogy gyakran közli a szövegkörnyezetet is, amelyben elhangzott egy-egy proverbium.

Kovács Pál munkája (1794) magyar nyelvű példázatokot és közmondásokat közöl, amelyeket az előjáró beszédben Erasmus nyomán „jeles, elmés, rövid, tanító és gyönyörködtető” mondásoknak nevez. Adatai szeszélyesen, rendszertelenül ömlenek egymás után. Némelyekhez magyar, másokhoz latin nyelvű magyarázatot fűz: *Az öreg fa árnyékában jobban megnyughatni* – Így biztatják a leányt, hogy hozzámenjen az öregemberhez; *Az anyja hasában sem volt jobb dolga* – Igen szerencsés életre jutott; *Jobb az eleven kutya a döglött oroszlánnál* – *Melior est canis vivus leone mortuo*; *Kinek gézengúz az ura, kótyonfitty a szolgálja* – *Mulier imperator, et mulier miles*.

Különösen értékes a Szent-Páli István Nagyszébenben kiadott GRAMMATICA HUNGARICA [Magyar nyelvtan] (1795) című könyvének függelékében (283–302) közölt ADAGIA IN M. TRANSYLVANIAE PRINCIPATU INTER HUNGAROS VIGENTIA; EAQUE HUNGARICO LATINA [Az Erdély Nagyfejedelemségben élő magyarok által használt közmondások és szólások magyar–latin gyűjteménye] című, 350 szólás és közmondás. Elsőként Szent-Páli gyűjti össze – a beszélt nyelvből, s nem irodalmi művekből vagy mások szótáraiból – egyetlen tájegység frazeológiáját. Számos elavult szólásunknak ez az összeállítás a legkorábbi forrása (lásd Paczoly 2002).

A népköltészet iránt feltámadt élénk érdeklődés hatására a XIX. században gombamód megszorodnak a közmondásgyűjtemények. Baróti Szabó Dávid munkája, A' MAGYARSÁG VIRÁGI (1803) 234 fogalmi csoportba osztja anyagát, s ezen belül a jelentés alapján rendezi el a közmondásokat, ami nehézkessé teszi a használatát. Például a 'nem akarok kényes dologba avatkozni, készakarva bajt szerezni magamnak' jelentésű *(két) ajtó*

közé nem teszem kezemet szólás az IGAZ szócikk alatt található – ugyanis a vele rokon értelmű *igazítsatok el magatok között egyenetlenségeket* kifejezésben előforduló *eligazit* az *igaz* szó származéka. Műve címében a szerző az ókori *florilegium*¹³ ihletésére a *magyarság virágiról* beszél. A kötet függeléke egy betűrendes tájszógyűjtemény. Frazeológiai szempontból a kötet kétségtelen erénye a változatok (néha már az olvasót is) kimerítő közlése: „Ajándékkal maga részére bírni, bérleni, édesíttetni, szelídíttetni, foglalni, csinálni, csatolni, kötni, kötelezni, lágyíttatni, hajlatni, hódíttatni, húzni, venni, győzni, szédíteni – a bírót.”

Kéziratban maradt Pálóczi Horváth Ádám gyűjteménye, az EZER-NYOLCZ-SZÁZ-TIZEN-KILENCZ PELDA-BESZÉDEK, RÖVID NYOMOS ÉS KÖZ MONDÁSOK (1819), amelynek előszavában megpróbálkozik a közmondások tipologizálásával. A példabeszéd meghatározása nála így hangzik: „A Példa-beszéd gyökeres értelemben oly jeles mondást tenne; a’ melly példában ad valamit érzésünkre, minden alkalmaztatás nélkül; mint: *Bagoly is bíró barlangjában*; be lehet azonban ezen név alá venni azokat is, A’ mellyekben meg van’ rövid alkalmaztatás; mint ama jóbéi: *Az élet napjai gyorsabbak a’ pálya futónál*” (MNL 5: 236).

Dugonics András MAGYAR PÉLDA BESZÉDEK ÉS JELES MONDÁSOK (1820) című munkájában a rendezési elv 49 fogalmi csoport, úgymint esztelenek, gyarlók, illetlenek, kevélyek, részegek, szerencsések... Hét csoportot még kisebb egységekre bont. Például a büntetés fajtáit többek között szólásokkal, hasonlattal és mondattal a következőképp szemlélteti: hátverés (*somfa hájjal kengették a háti bőrt*), farverés (*veres nadrágjára kék fótot varrtak*), orrverés (*fölvágták az orrát, mint a tatár lónak*), nyakverés (*elkapta a nyaklevest*), főverés (*fejét szelték le, derekát épen hagyták*), fölakasztás (*lajtorján ment a sírba*), más büntetések (*üstökébe kaptak, osztán hurcolták*). Dugonics osztályozása azonban nem mentes a hibáktól: éles szemmel veszi észre az

¹³ Latin *florilegium* '1. szállóige- v. epigrammagyűjtemény 2. bibliai idézetek és magyarázatuk gyűjteménye 3. egyházatyák műveiből készített dogmatikai és etikai szöveggyűjtemény'.

eb és a *kutya* szavakkal alkotott kifejezések nagy számát,¹⁴ de ez nem indokolja, hogy külön szakot [szakaszt] szenteljen nekik. Nem árt csínján bánni a példáival sem, mert néha szabadjára engedte fantáziáját, és ő maga alkotott közmondásokat. Épp ezért ajánlatos a példáit más gyűjteményekben ellenőriznünk – ha megtehetjük.

Gazdag anyagot közöl Erdélyi János gyűjteménye, a MAGYAR KÖZMONDÁSOK KÖNYVE (1851). A szerző – a reformkor egyik leg-sokoldalúbb egyénisége – a *közmondás* terminust igen tág, összefoglaló értelemben használja. Mint a kötet végére illesztett tanulmányában megjegyzi, „[a] magyar nyelv nincs tisztában az elnevezéssel”. Ő a közmondásokhoz sorolja a szólásokat (*kemence*, *Velence* 'nagy különbség': a kemencének száraz hely kell, Velence pedig egészen vízben áll), a szóláshasonlatokat (*ledől, mint Máté tehene* 'hamar elfárad'), a metaforikusan használt szavakat (*csigabiga* 'csekély dolog') és a babonás hiedelmeket (*cseng a fülem* 'valamit fogok hallani') is. A kifejezéseket kísérfő rövid kommentárok mellett gyakran olvashatjuk francia, latin vagy német megfelelőjüket, s a használatukat nemegyszer népvagy gyerekdalrészlet, ritkábban klasszikus idézet (Pázmány, Csokonai, Kazinczy) illusztrálja.

Az 1. táblázat összefoglalja a közmondásgyűjtőink által a művük címében és előszavában 'közmondás' értelemben használt szakkifejezéseket. Egymáshoz való viszonyuk vizsgálata külön tanulmányt igényelne. Azonban ez a vázlat is jól szemlélteti a terminológia bonyolultságát.

¹⁴ Az összetételeket nem számítva az *eb* és a *kutya* szólásainkban és közmondásainkban a leggyakrabban (451-szer) előforduló állatnév (vö. O. Nagy 1966).

1. táblázat

	<i>adagium</i>	<i>jeles mondás</i>	<i>közmondás</i>	<i>paremia</i>	<i>példa</i>	<i>példabeszéd</i>	<i>proverbium</i>	<i>sententia</i>	<i>szólás</i>	<i>szólásmód</i>
Almásy			✓			✓				✓
Baróti			✓				✓	✓	✓	
Baranyai	✓			✓			✓			
Dugonics		✓	✓			✓				
Erdélyi			✓				✓			
Kis-Viczay	✓						✓	✓		
Kovács			✓		✓	✓				
Kresznerics			✓							
Pálóczi H.			✓			✓				
Szent-Páli	✓									

5.1. A múlt századra világszerte olyan gazdag anyag gyűlt össze, hogy megindulhatott a közmondások tüzetesebb, összevető vizsgálata. Számos gyűjtemény nemcsak felsorolja őket, hanem közli a történetüket, művelődéstörténeti hátterüket, s bemutatja nemzetközi kapcsolataikat is. Óriási német nyelvű korpuszt ismertet Röhrich (Röhrich 2011³), aki a szócikkeit 1040 képzőművészeti alkotással (rajzzal, festménnyel, rézkarccal és fametszettel) illusztrálja. A nemzetközi frazeográfiában is úttörő munka Paczolay Gyula 55 európai nyelv adatait feldolgozó, összehasonlító munkája (Paczolay 1997). Etimológiai szempontú frazeológiai szótárak (amelyek az értelmezés mellett gazdag művelődéstörténeti anyagot is közölnek) a múlt század végétől jelennek meg. Ilyen például az orosz frazeológia feldolgozása (Birih–Mokijenko–Szytepanova 1998) és Bárdosi Vilmos (Bárdosi 2015) szótára, amely nemcsak a magyar közmondások és szólások történetét közli, hanem megismertet idegen nyelvi megfelelőikkel is, továbbá felsorolja a hozzájuk tartozó legfontosabb képzőművészeti alkotásokat is. Az utóbbi időben számos

kutató foglalkozik a közmondások irodalom- és művészettörténeti, továbbá logikai vetületével is.

5.2. A magyar frazeológiai kutatások történetéről a legutóbbi magyar nyelvű összefoglaló O. Nagy Gábor tanulmánya (O. Nagy 1977). Rövidebb-hosszabb cikkek jelentek meg a szakfolyóiratokban, de az azóta eltelt 44 év tudományos eredményeinek nincsen korszerű feldolgozása. Sajnos, Bárdosi Vilmos értékes tanulmánya, amelyben áttekinti a teljes magyar frazeográfiát, csak franciául jelent meg (Bárdosi 2012).

6. Almásy gyűjteménye

Almásy János 1890-es MAGYAR KÖZMONDÁSOK GYŰJTEMÉNYE című válogatása szerkezetileg és jelentéstanilag különmemű kifejezéseket tartalmaz. A *közmondás* összefoglaló terminuson a szerző közmondást (*aki táncol, az fizet*), szólást (*megette már kenyere javát*) és szóláshasonlatot (*ártatlan, mint a ma született gyermek*) ért. Az adatok 150 fogalmi csoportra bontva, számozva követik egymást.

Munkáját a szerző nevelési segédeszköznek szánja, s mint előszavában megjegyzi: „A magyar közmondásoknak etikai, nevelői, képző és oktató ereje és hatása minden kétségen felül áll” (7). A korábbi gyűjteményeket csak felsorolja, részletes bemutatásukra nem vállalkozik. Elődei közül név szerint csak Dugonicsot és Erdélyit említi. Gondolatmenete azonban következetlen: „az újabb kori gyűjtések közül a Dugonics Andrásé és Erdélyi Jánosé *a legkiválóbbak*”, dicséri őket, majd pár sorral lejjebb így folytatja: „Dugonics [...] buzgóságában annyira terjeszkedett ki, hogy a már bizonyos meghatározott alakot öltött közmondásokat eredeti alakjukból kivetkőztette, amennyiben azokat többféle variációkban, körülírásokban szerepelteti. Így az abszolút becsű közmondás *értékéből veszít*”¹⁵ (9). Ez utóbbi kitétel alapján a dicsérő jelző már csak Erdélyi Jánost illeti meg.

¹⁵ Kiemelés tőlem. (B. J. A.)

7. A jelen kiadás szerkesztési szempontjai

Almásy gyűjteménye a korábbi források anyagából merít, de tematikus gazdagsága okán méltán tarthat számot a XXI. század közmondások iránt érdeklődő olvasójának figyelmére is. Kiadásunkban az alábbi szerkesztési szempontokat követtük:

- a) az anyagot a csoportokon belül ábécérendben közöljük;
- b) a közmondásváltozatokat egy csoporton belül egymás alá rendeztük és ♠ jellel jelöljük;
- c) minden esetben feltüntetünk legalább egy forrást;
- d) a ritkábban használt szavakat és kifejezéseket magyarázattal láttuk el;
- e) kijavítottuk Almásy elírásait, figyelmetlenségeit és modernizált átírásait;
- f) kijavítottuk a sajtóhibákat;
- g) minden kiegészítést jelöltünk, hogy az Olvasó tisztán lássa az eredeti szöveg és a jelen kiadás közötti különbséget.

7.1. A fogalmi csoportok

A kötetben – az ismétlésekkel és a változatokkal együtt – 6534 közmondás található. Almásy a szócikkek összeállításában következetlen. Jelentéstani osztályozásában kimutatható Dugonics hatása. Ám míg Dugonics az ellentéteket mindig élesen különválasztotta (könnyűek, nehezek; gyarlók, okosak; illendők, illetlenek), addig Almásy gyakran egyazon csoportban adja meg őket: boldogság – boldogtalanság, érték – értéktelenség, illendőség – illetlenség. Ugyanakkor a jóság fogalomkörébe tartozó közmondásokat négy helyre osztja be: 1. jó, jóság... 2. jobb 3. legjobb 4. nem jó. Ez indokolatlan és érthetetlen, ezért jelenlegi kiadásunkban mindez egyetlen szócikkbe került. Máskor is igyekeztünk kiküszöbölni a szerző zavaró logikai bakugrásait. Azonban az ellentétes fogalmak egybevonásán nem változtattunk, mert akkor az egész kötetet kellett volna újraszerkesztenünk, s az már nem Almásy könyve lett volna.

Almásy háromszor annyi tematikus csoportot különít el, mint Dugonics, és a címszavak megadásakor jóval bővebben bánik a szinonimákkal. Például Dugonics *FECSEGŐK* csoportja Almásynál a *BESZÉD, BŐBESZÉDŰSÉG, FECSEGÉS, NYELVESKEDÉS* nevet viseli. Ebből látható, hogy a tematikus osztályozás sem tökéletes: a téma fogalma tisztázatlan marad, s ezért a csoport-

tok különmeműek.¹⁶ E kétféle felosztás egyezéseit az alábbi táblázat szemlélteti (Almásynak csak a Dugonics szóhasználatához közeli meghatározásait tüntetjük fel):

2. táblázat

<i>Dugonics</i>	<i>Almásy</i>
1. A békés emberről	Béke, békesség
2. Büntetések	Büntetés
3. Csekélységek	–
4. Eb, kutya	–
5. Egyenlőségek	Egyenlőségek
6. Ellenkezők	Ellenkezés
7. Elmúltak	–
8. Erősek	Erő
9. Esztelenek	Bolond, bolondság
10. Fecsegők	Fecsegés
11. Félénkek	Félénkség
12. Fösvények	Fösvénység
13. Gazdagok	Gazdagság
14. Gyarlók	Gyarlóság
15. Hamar estek	Elhamarkodás
16. Haragosok	Harag
17. Hasonlók	Hasonlóság
18. Hasztalanok	Hasztalanság
19. Hazugok	Hazugság
20. Illendők	Illendőség
21. Illetlenek	Illetlenség
22. Jobbak	Jobb
23. Kárhozhatók	–
24. Kegyetlenek	Kegyetlenség
25. Késedelmese	Késedelem

¹⁶ Az állandósult kifejezések (köztük a közmondások) tudományos rendszerezését célzó próbálkozások közül a legsikerültebb Permjakov grammatikai és logikai-szemiotikai szempontú vizsgálata (Permjakov 1968). Az orosz kutató korpuszát 210 nép 7000 közmondása szolgáltatta.

<i>Dugonics</i>	<i>Almásy</i>
26. Kevélyek	Kevélység
27. Könnyűek	Könnyű
28. Nehezek	Nehéz
29. Nyakasok	Nyakasság
30. Okosok	Okosság
31. Oktatások	Tanítás
32. Örvendezők	Öröm
33. Ravaszok	Ravaszság
34. Részegesek	Részegség
35. Ritkák	Ritkaság
36. A rosszak	Rossz, rosszaság
37. A restek	Restség
38. Sokak	Sokaság
39. Szabadosok	–
40. Szegények	Szegénység
41. Szentelenek	Szemtelenység
42. Szépek	Szép, szépség
43. Szerencsések	Szerencse
44. Szerencsétlenek	Szerencsétlenség
45. Szokások	Szokás
46. Szomorúak	Szomorúság
47. Telhetetlenek	Telhetetlenség
48. Tolvajok	Tolvajkodás
49. A vének	Vénség

7.2. *Isméltődések, változatok*

A fogalmi csoportok könnyen érthetőek, megjegyezhetőek. Azonban tisztában kell lennünk azzal, hogy egy-egy közmondásnak számos használata létezhet, és a körülményektől – következtetés-képp a jelentésüktől – függően más-más csoportokba oszthatók be. Jól mutatja ezt a sokszínűséget az a tény, hogy ugyanannak a közmondásnak a változatai többféle jelentésmezőbe vannak besorolva: az *Aki másnak vermet ás, maga esik belé* előfordul az ÁRTALOM és az AKARAT, AKARATERŐ, JÓ- ÉS ROSSZAKARAT címszó alatt is; a *Ki másra bámul, magát felejtí el* az ÉSZSZERŰSÉG és a FELEDÉKENYSÉG szócikknél egyaránt megtalálható, ez utóbbinál *Ki másra bámul, magáról elfeledkezik* változatban is.

A variánsok gyakran csak egyetlen szóban térnek el egymástól, máskor viszont mondattanilag vagy stilisztikailag is. Ha azonos fogalomkörbe tartoznak, akkor összevonva, ábécérendben adjuk meg őket: *Fekvő ökrön holdat nem szántanak; Heverő ökör után nem vetnek holdat; Veszteg fekvő ökrön nem szoktak holdat szántani.*

7.3. Forrásmegjelölések

A rövidítések magyarázatának megjegyzésében azt írja Almásy, hogy a máshonnan átvett közmondások forrását jelölte, s ahol ez hiányzik, az mind Erdélyi gyűjtéséből való. A „fekvő húzással” [gondolatjellel] ellátott adatok szerinte névtelen gyűjtőktől származnak. Azonban ez súlyos tévedés: a szerző mindegyik adatának sikerült megtalálnunk parömiológiai előképét.

Egyetlen forrást töröltünk a kötetből: Beniczky Pétert. A tőle idézett szöveg ugyanis nem közmondás, hanem egy Balassistrófába szedett, közmondások ihlette költemény két sora. Almásy a FELEDÉKENYSÉG címszó alatt közli.

7.4. Szöveghűség

Sajnos, a régi gyűjtemények összeállítói nem mindig törődtek adataik szöveghű közlésével. A kritikai szövegkiadás elveit csak a XX. század első felében dolgozták ki, addig a szerzők a fölhasznált irodalmat kedvük és ízlésük szerint alakígtatták. A régies szóalakokat modernizálták, a nyelvjárási jellegzetességeiket (ö-zést, í-zést, tájszavakat) ha nem is irtották ki, de megrostálták, s a ritkábban használt szavakat nemegyszer félreértették. A szokatlannak vagy zavarónak vélt archaikus szerkezeteket ugyancsak átírták. Gyarapította a hibákat az a gyakorlat is, hogy régen a nyomdász is belejavíthatott – s bele is javított! – a szövegbe. Nemegyszer a megjelent irodalmi mű inkább a nyomdai dolgozók helyesírási szokásait tükrözte, semmint a szerzőét. Éppen ezért ma már képtelenség megállapítani, hogy egy adott közmondás létezett-e a lejegyzett formában, vagy csak Almásy, illetve valamelyik korábbi gyűjtemény összeállítójának tolla alól került ki egyéni újításként. S a bizonytalanság eloszlatására a másutt való előfordulás sem érv, hiszen az is lehet egy ismeretlen forrásból való átvétel...

Mikes Kelemen leveleiben számos közmondás található. Lásunk közülük 20-at, miként a legfontosabb parömiológiai gyűjtemények és Almásy közli őket. Összevetésük szemléletesen mutatja Almásy módszerének jellemző fogyatékoságait:

3. táblázat

<i>A forrásban</i>	<i>Almásynál</i>
BARANYAI DECSI JÁNOS 1598	
a) Amint te sípolsz, én is úgy táncolok	Amint sípolsz, úgy táncolsz [!?
b) Minem [talán] Istenem, hogy őt imádjam?	Hogy imádjam, ami nem Istenem
c) Jobb a szomszéd leányát egy bűnnel, kettővel elvenni, hogynem mint az idegenét eggyel sem	Jobb a szomszéd leányát egykét bűnnel, mint az idegenét eggyel sem elvenni
d) Elég szépen szól a hegedű, de hézag [üres] belül	Szépen szól a hegedű, de üres belül
KIS-VICZAY PÉTER 1713	
e) Könnyebb megfeddeni, mint ép-ségre hozni a már megesett szüzet	A megesett szüzet csak feddeni lehet
f) A szemérmességnek piruló rózsája nem szokott titokhoz	A szemérmesség nem szokott titokhoz
g) A szükséges erő szüzességmegvesztő	Szükség [?!] megvesztett szüzesség
h) Csak az erő és ész, ha együtt jár és lesz, nevel tartományokat	Erő, ész nevel tartományokat
MIKES KELEMEN 1717–1758	
i) Nincsen e világon hosszabb tánc a baráttáncnál	Nincs rosszabb [?!] tánc, mint a baráttánc
j) Akit az Isten meg akar gyógyítani halálos betegségiből, csak egy száraz fügével is meggyógyíthatja	Kit Isten meg akar gyógyítani, egy száraz fügével is meggyógyítja
k) Mi haszna van egy éhhalónak abban, hogy Kolozsvárt jó kenyereket sütnék?	Mi haszna benne éhhalónak, hogy Kolozsvárt jó káposztát főznek [?!]
l) Ki-ki a maga kádjáról dézsmál	Ki-ki maga kádjáról dézsmáljon

KOVÁCS PÁL 1794

m) Nem jól foly a dolog, ahol az aszszony viseli a gatyát	Nem jól foly ott a dolog, hol aszszony visel gatyát
n) Nem jó kvártély a tömlőc	Nem jó szállás a tömlőc
o) Aki ebért s gyermekért veszekeedik, pad alá bújjék!	Ki gyermekért, ebért veszekeedik, pad alá bújjék
p) Nem gondol a jobbágy avval, mint tegye az úr dolgát	Nem gondol a jobbágy úr dolgával

CZUCZOR–FOGARASI 1862–1874

q) A részeg ember még az eget is bőgőnek nézi	Részeg ember az eget is bőgőnek nézi
r) Ha a juh szomorún legel, dögrováson van	Ha a juh szomorú, dögrováson van
s) Részeg ember imádsága, beteg ember böjtje semmit sem ér	Részeg ember imádsága, beteg ember böjtje nem sokat ér
t) Jó férj hóna alól ugrik ki a kövér menyecske	Jó férj hóna alól ugrik ki a menyecske

A szöveghamisítás fajtái a következők: 1. szó vagy szavak kihagyása (a, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, p, q, r, t) 2. szó betoldása (e, m) 3. szó fölcserélése alakváltozatával (i, m, o) 4. szó fölcserélése másik szóval (i, k, s) 5. régies vagy tájszó köznyelvvél való fölcserélése (c, d, j, n) 6. régies szóalak félreértése (b) 7. szerkezeti változtatás (b, c, e, g, i, l, o, p) és 8. szövegtorzítás (a, i, k).

Mindezek a hiányosságok természetesen nem csupán Almásy könyvére jellemzőek. Mások hibáit nem óhajtjuk a rovására írni, azonban a hibák nagy része megfelelő forráskritikával kiküszöbölhető lett volna. A szótárszerkesztők ritkán veszik a fáradságot, hogy utána nézzenek adataik pontosságának, s így a téves, félreértett, elírt szavak szótárról szótárra vándorolnak.

Mint a táblázatban bemutatott néhány példából is látszik, a szövegrontás ördöge mindenütt ott lappang. Gyakorik a gyűjtemények adataiban a szókihagyások. Megszokott a névelők elhagyása vagy betoldása, továbbá a névmások régies formáinak modernizálása: $a' \rightarrow a$, $az\ mi \rightarrow ami$. Ezzel azonban (mint egyéb változtatásokkal is) könnyen megszűnhet a közmondás ritmikája. Adódhat a ritmus egyszerűen a szókapcsolatokból, a tagmondatok egyező szótagszámából, de bonyolultabb képletű,

alliterációval díszített, rímes szövegből is. A fölösleges „korszerűsítés” csak kárukra van az ízes kifejezéseknek.

A régies kötőszavak és szóalakok helyett Almásy korabelieket használ: *hogynemmint* → *mint*, *hézag* → *üres*, *fige* → *füge*, *kvártély* → *szállás*. Előfordul egyes szavak alakváltozattal való fölcserélése: *nincsen* → *nincs*, *ahol* → *hol*, *aki* → *ki*.

Merőben indokolatlan egyes közmondások lerövidítése, megcsonkítása, átszerkesztése. Az f) metaforájának törlése, a h) háromtagú, nyomatékos szerkezetének meghúzósa, az r) és t) megkurtítása a közmondásokat lényeges elemüktől fosztotta meg. Előfordul az is, amikor egy közmondás helyes és torzított formában belekerül a gyűjteménybe: a GYARLÓSÁG címszó alatt a csonka *A megesett szüzet csak feddeni lehet* proverbium található, a KÖNNYŰ-nél azonban már a hibátlan *Könnyebb megfeddeni, mint épségre hozni a már megesett szüzet* forma.

Némely közmondások teljesen értelmetlenné váltak. A figyelmetlenség hozta világra az *Amint sípolsz, úgy táncolsz* és a *Nincs rosszabb tánc, mint a baráttánc* torzszülötteket. Azt, hogy a kenyérből hogyan lett káposzta, csak homályosan sejthetjük. Mikes a leveleiben igen gyakran ír a káposztáról és a káposztásfazékról, s talán ez motoszkált annak a parömiológusnak a tudata mélyén, aki először írta le tévesen a *Mi haszna benne éhhalhalónak, hogy Kolozsvárt jó káposztát főznek* proverbiumot.

A XVI. században még gyakori *minem* 'talán' szót Almásy nem ismerte, s így a közmondást 'Mi nem Istenem, hogy imádjam őt?'-ként „értelmezte”.

7.5. Szerkesztői kiegészítések

Minden szerkesztői kiegészítésre (jelentésmagyarázatra, forráspótlásra) felső indexbe tett pluszjellel (+) hívjuk fel az Olvasó figyelmét. Mivel a közmondások egy része több száz éves múlt-ra tekint vissza, elfordulnak bennük nyelvjárási alakok, régies szavak, illetve mai szavak, de elavult jelentéssel. Ezeket szögletes zárójelben [...] + magyarázzuk meg: *bőjti* [bőjtje]⁺, *eskél* [mér-séklődik]⁺, *kebeles háború* [lelki tusa]⁺, *magán* [egyedül]⁺, *meglippen* [meglapul]⁺.

Közérthető közmondások alap- és átvitt jelentése között nyilvánvaló a kapcsolat, ezért ezek nem szorulnak magyarázat-

ra. Ilyenek a következők: *Megesett dolognak legjobb orvosság az elfeledés; Rossz tükör a hízelkedés, hamisat mutat; Akkor zárja istállóját, mikor ellopták a lovát.* A ritkábban használt, esetleg régies poverbiumok azonban már nem annyira nyilvánvalóak, ezért őket ajánlatos elmagyarázni. Az ilyen kiegészítésekre ugyancsak pluszjel hívja fel a figyelmet: *Hogy lehet az, hogy a bagoly énekeljen a fülemülének? Lehetetlenség⁺; Egy garas éles, két garas fényes.* **1.** Olyan vágóeszközre mondják, amelynek fényes, de életlen a pengéje. **2.** Olyan emberre mondják, aki többet költ fényűzési cikkekre, mint hasznos holmira⁺; *A ló is a szépre nyerít.* Minden férfi örül, ha szép nőt lát.⁺

Rokon értelmű közmondásoknál, ill. közmondásváltozatoknál nem szükséges a jelentés megadása, mert az adatok egymást értelmezik:

Nem kaparhat annyit a kakas, hogy a jérce ki ne kaparhassa.

✧ *Nem kereshet annyit a jó gazda, mit a rossz gazdasszony el nem pazarolhatna.*

7.6. A TINTA Könyvkiadó eddig is számos újdonsággal, parömiológiai ritkaságok újrakiadásával és reprintjével örvendeztette meg a bölcs mondások, proverbiumok kedvelőit. Őszintén reméljük, hogy Almásy János 130 évvel ezelőtt megjelent munkájának e javított és bővített kiadása fölkelte az érdeklődést a magyar közmondásirodalom más értékes, az Olvasó előtt még ismeretlen gyűjteményei iránt is.

ALMÁSY JÁNOS (1849–1929)

Lőb János 1881-ben magyarosította vezetéknévét Almásyra.¹⁷ Nagykanizsán tanított haláláig. Munkásságát két nagyobb munka fémjelzi: A *Magyar közmondások gyűjteménye* (1890, 1928 [új címe: *Hatezer magyar közmondás*]) és a *Magyar nyelvgyakorló*. Az 1899-ben megjelent *Magyar nyelvgyakorló. Különös tekintettel a helyes beszéd, helyesírás és fogalmazás elsajátítására* című tankönyve négy kiadást ért meg (Budapest, 1894, 1897, 1899, 1906). Ebben nem grammatikát, hanem az élő nyelvet óhajtja oktatni. Nem előre megfogalmazott, száraz definíciókat próbál beleverni tanítványai fejébe, hanem velük rendszerezeti a már elsajátított fogalmakat. Szólásokkal, találós mesékkel és versikékkel fűszerezve tágítja a diákok látókörét. Az anyag tárgyalásakor a népiskolai tantervet követi, amely azonban nem következetes, így a *Magyar nyelvgyakorló* tökéletlen szerkezete is ezt tükrözi. A *Magyar Nyelvőr*-ben megjelent ismertetés szerint Almásy műve „mint új nyomon járó, helyes módszerrel s pedagógiai érzéssel megírt tankönyv minden fogyatkozásai mellett is teljes mértékben megérdemli a figyelemre méltatást.”¹⁸

¹⁷ Almásy munkásságának egyedül Gulyás Pál lexikonja szentel önálló szócikket. Vö. Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái. Új sorozat*. 1. kötet. Budapest, Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. 432b. Publikációiban Almásy a vezetéknévét y-nal írja.

¹⁸ Albert János: *Magyar Nyelvgyakorló. Magyar nyelvőr* 1895: 367–371. 371.